

ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการสิ่งแวดล้อมในชุมชน :
กรณีศึกษาชุมชนบ้านหนองโก อำเภอโกสุมพิสัย จังหวัดมหาสารคาม
A Management of Environmental with Local Wisdoms :
The Case study Ban Nonggoa Kosumphisal District, Mahasarakham Province

ทองศักดิ์ ปัตสินธุ์¹
Thanongsak Patsin¹

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาเพื่อศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการสิ่งแวดล้อมในชุมชนบ้านหนองโก ตำบลแพ่ง อำเภอโกสุมพิสัย จังหวัดมหาสารคาม โดยผู้วิจัย ได้แบ่งการวิจัยออกเป็น 2 ระยะ ได้แก่ ระยะที่ 1 ศึกษาบริบทของชุมชนบ้านหนองโก ซึ่งกลุ่มเป้าหมายที่ทำการศึกษา ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน ผู้อาวุโสหรือผู้มีความรู้ และเจ้าอาวาสวัดอัมพวันาราม (บ้านหนองโก) จำนวน 9 คน ระยะที่ 2 ศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการสิ่งแวดล้อมในชุมชนบ้านหนองโก ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน ผู้อาวุโสหรือผู้มีความรู้ และเจ้าอาวาสวัดอัมพวันาราม (บ้านหนองโก) จำนวน 7 คน เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยทั้ง 2 ระยะ ได้แก่ แบบสัมภาษณ์ชนิดมีโครงสร้าง แบบสัมภาษณ์ชนิดไม่มีโครงสร้าง แบบสังเกตชนิดมีส่วนร่วม และแบบสังเกตชนิดไม่มีส่วนร่วม นำข้อมูลที่ได้จากทั้ง 2 ระยะมาวิเคราะห์และสังเคราะห์โดยการเขียนรายงานเชิงพรรณนา ผลการวิจัยพบว่า

1. บริบทของชุมชนบ้านหนองโก ตำบลแพ่ง อำเภอโกสุมพิสัย จังหวัดมหาสารคาม เริ่มจัดตั้งหมู่บ้านประมาณปี พ.ศ. 2369 ในปัจจุบันแบ่งการปกครองออกเป็น 3 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านหนองโก หมู่ที่ 6, บ้านหนองโก หมู่ที่ 10 และบ้านหนองโก หมู่ที่ 16 ซึ่งลักษณะทางกายภาพของชุมชนบ้านหนองโกเป็นที่ราบสูง พื้นที่มีลักษณะดินปนทราย มีป่าไม้โดยทั่วไปเป็นป่าโปร่ง ลักษณะภูมิอากาศ เป็นแบบมรสุม มี 3 ฤดู ฤดูร้อนอากาศร้อนจัดมาก (เดือนมีนาคม - พฤษภาคม) ฤดูฝนจะมีฝนตกชุกเป็นบางช่วงและไม่ตกตามฤดูกาลเกษตรกรรมไม่ได้ทำการเกษตรตรงตามฤดูกาล ฤดูหนาวอากาศค่อนข้างหนาวมากและแห้งแล้ง

2. จากการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการสิ่งแวดล้อมในชุมชน มีรายละเอียดดังนี้

2.1 ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ดิน พบว่า ชุมชนบ้านหนองโก ได้ตัดแปลงภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อให้สอดคล้องตามลักษณะพื้นที่ของหมู่บ้าน โดยแหล่งที่มาของภูมิปัญญา มี 3 แหล่งด้วยกัน คือ การถ่ายทอดจากบรรพบุรุษ ประสบการณ์ของตนเองและการส่งเสริมและฝึกอบรมจากเจ้าหน้าที่ของรัฐ

2.2 ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์น้ำ พบว่า ชุมชนบ้านหนองโก ได้นำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการอนุรักษ์น้ำยังมีอยู่ซึ่งเป็นการผสมผสานกับเทคโนโลยีท้องถิ่น เทคโนโลยีสมัยใหม่ เพื่อการอนุรักษ์และการจัดการน้ำจากแหล่งน้ำและน้ำฝนมาใช้บริโภคอุปโภคและการประกอบอาชีพภาคเกษตรกรรม อุตสาหกรรม ธุรกิจครัวเรือน

2.3 ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ป่า พบว่า ชุมชนบ้านหนองโกทั้ง 3 ชุมชนได้ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ป่าชุมชนใน 2 กรณี คือ การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นผ่านพิธีกรรม และการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในชีวิตประจำวัน

2.4 ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการเกษตร พบว่า ชุมชนบ้านหนองโก ยึดอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก และไม่มีความคิดที่จะเลิกและละทิ้งงานอาชีพเกษตรกรรม เพราะเป็นอาชีพที่ชาวบ้านคุ้นเคยมาตั้งแต่เล็ก ทำให้ชาวบ้านเกิดความผูกพันกับอาชีพเกษตรกรรม ซึ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการเกษตรของชุมชนบ้านหนองโกที่สำคัญ คือ การทำนาข้าว การทำสวน การปลูกพืชผักสวนครัวปลอดสารพิษ การเลี้ยงสัตว์ และการแปรรูปผลผลิตทางการเกษตร

2.5 ภูมิปัญญาด้านหัตถกรรม พบว่า ชุมชนบ้านหนองโก มีความรู้ความชำนาญในการจักสาน สามารถจักสานเครื่องมือเครื่องใช้ โดยเลือกใช้พืชที่มีอยู่ตามธรรมชาติในหมู่บ้านเพื่อให้มีคุณภาพ และสามารถใช้งานได้ยาวนาน ได้แก่ หัตถกรรมเครื่องจักสานที่ใช้เป็นภาชนะใช้สอยต่าง ๆ หัตถกรรมเครื่องจักสานที่ใช้เพื่อการขึง ตวง วัด หัตถกรรมเครื่องจักสานที่ใช้สำหรับบรรจุสิ่งของ หัตถกรรมเครื่องจักสานที่ใช้สำหรับดักจับสัตว์น้ำ หัตถกรรมเครื่องจักสานสำหรับการใช้สอยทั่วไปในครัวเรือน หัตถกรรม

¹ ศษ.ม. (สิ่งแวดล้อมศึกษา) อาจารย์ มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม

เครื่องจักสานสำหรับใช้ประกอบเป็นเครื่องเรือน หัตถกรรมเครื่องจักสานที่ทำเป็นชิ้นงานสำหรับการใช้เฉพาะอย่าง (ไม่ได้ทำจากไม้ไผ่หรือไม้ไผ่เป็นเพียงวัสดุประกอบ) และหัตถกรรมเครื่องจักสานในลักษณะการใช้งานอื่น ๆ

2.6 ภูมิปัญญาด้านประเพณีท้องถิ่น พบว่า ชุมชนบ้านหนองโก มีประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ ที่เชื่อมโยงระหว่างความคิดกับพฤติกรรม นามธรรมสู่รูปธรรมกับโลกและชีวิต บนพื้นฐานความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติ และมนุษย์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งพิธีกรรมที่เกี่ยวกับระบบการผลิต ความเชื่อเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์และการพึ่งพาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรของชาวบ้าน ยังมีความเชื่อเรื่องผี ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่าความเชื่อเกี่ยวกับผีนั้นสามารถตอบสนองความต้องการของคนได้รวดเร็วกว่าคำสอนในทางพุทธศาสนา แต่ไม่ได้หมายความว่าพุทธศาสนาตอบสนองความต้องการของชุมชนไม่ได้

คำสำคัญ : ภูมิปัญญาท้องถิ่น, การจัดการสิ่งแวดล้อม, ชุมชนบ้านหนองโก

ABSTARCT

This research aims to study local wisdom for environmental management in community of Ban Nonggoa, Ban Pang Sub - district, Kosumphisal district, Mahasarakham Province. The researchers divided the study into two phases : Phase 1 study the context of Ban Nonggoa, which the target group was headman, older or knowledge, and abbot of Amphawanaram temple (Ban Nonggoa) for all nine people. Phase 2 was to study to local knowledge of environment management in Ban Nonggoa as headman, older or knowledge, and abbot of Amphawanaram temple (Ban Nonggoa) for all sonen people. The research was used to tool in all include ; structure interview questionnaire, non - structure interview questionnaire, observe of participation, and non - observe of participation. The data from both was analyze and synthetic by writing descriptive. The results are:

1. Context of Ban Nonggoa, Ban Pang sub-district, Kosumphisai district, Mahasarakham Province. The present administration disport was 3 villages include; Ban Nonggoa 6, Ban Nonggoa 10, and Ban Nonggoa 16 respectively. Which the physical of Ban Nonggoa was plateau, the area of sandy soil, sparse forest, the weather have been 3 season as summer (March to May), the rainy season will be some rain, and none rainy season. The farmers often don't produce to the agricultural season. In the winter was rather cold and dry.

2. The study of local wisdom about management of village to details was as follows :

2.1 The local wisdom in conservation of soil to Ban Nonggoa was modified of local wisdom to accord by nature of village. The local wisdom sources have 3 along as transmitted from predecessor, experience of mind, and promotion and training of government officials.

2.2 The local wisdom in conservation of water to Ban Nonggoa was used to remain conservation of water. It was blend of local technology, and modern technology to conservation and management source of water, consume of life, and occupations for agriculture, industry, and household business.

2.3 The local wisdom in conservation of forest to all of Ban Nonggoa was used local wisdom in 2 cases include; used of local wisdom through the rites, and used local wisdom in daily of life.

2.4 The local wisdom in conservation of agricultural to Ban Nonggoa was depend to career of agricultural and none idea to quit and leave. It was a career that since childhood and commitment to several of agricultural. The local wisdom of agricultural to Ban Nonggoa was planting of paddy rice, gardening, organic vegetable, animals, and processing of agricultural production.

2.5 The local wisdom of manufacture to Ban Nonggoa was expertise in basketry and tools used by plants that was naturally in the village to provide quality of product and usable life include; wicker use a container of living, weights and measures, packing materials, fishing, living in a household, furniture, specific wicker (don't of bamboo or composite materials), and other usage.

2.6 The local wisdom of tradition to Ban Nonggoa has festival, rite, and believe to link between thought and abstract behavior to substantial of global and life. It was on the basis of the relationship between human with human, human with nature, and human with holy thing. The rite was about to produce, believed of the abundance and dependence on exploitation of the locals.

Keywords : Local Wisdoms, Management of Environmental, Ban Nonggoa

บทนำ

ทรัพยากรธรรมชาติมีความสำคัญต่อชีวิตความเป็นอยู่ของมนุษย์อย่างมาก และเป็นสิ่งสำคัญคอยเกื้อกูลความเจริญของมนุษย์ในทุก ๆ ด้าน ทั้งดิน น้ำ อากาศ แร่ธาตุ ป่าไม้ สัตว์ป่า ชั้นบรรยากาศและอื่นๆ ซึ่งเป็นมรดกที่ธรรมชาติสร้างสรรค์มาตั้งแต่ดึกดำบรรพ์ มนุษย์จึงต้องอาศัยสิ่งแวดล้อมธรรมชาติเป็นรากฐานในการดำรงชีวิต และมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันในการดำรงชีวิตทั้งยังเป็นพื้นฐานของการศึกษาเรียนรู้ของมนุษย์ เพื่อการปรับปรุงตัดแปลงหรือสร้างสรรค์ธรรมชาติให้อำนวยประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตให้เหมาะสมทั้งด้านที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม และยารักษาโรค ซึ่งสถานการณ์สิ่งแวดล้อมปัจจุบันมีผลกระทบต่อมนุษย์และสัตว์อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ซึ่งชี้ให้เห็นว่าการใช้ทรัพยากรธรรมชาติเกินขีดความสามารถที่จะรับได้ อีกทั้งขาดระบบการบำรุงรักษาทรัพยากรธรรมชาติที่เหมาะสมอย่างต่อเนื่อง ทำให้สังคมโลกในปัจจุบันต้องเผชิญกับปัญหาสิ่งแวดล้อมที่นับวันแต่จะมีความรุนแรงมากขึ้น ยกเว้นเสียว่าที่ที่จะแก้ปัญหา (จิตรา ชนะกุล และคณะ. 2550 : 1 - 4) ประเทศต่าง ๆ ต้องเผชิญกับปัญหาที่มีผลกระทบต่อคุณภาพชีวิต ซึ่งระดับความรุนแรงแตกต่างกันไปตามการเพิ่มขึ้นของประชากร การขยายตัวของเศรษฐกิจ ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีและการขาดกระบวนการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมที่มีประสิทธิภาพ

ท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์ (Globalization) และการปรับตัวเข้าสู่เศรษฐกิจโลกแบบหลายศูนย์กลาง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในภูมิภาคเอเชีย ทวีความสำคัญเพิ่มขึ้น การรวมกลุ่มประเทศอุตสาหกรรมใหม่ และกลุ่มประเทศอาเซียนที่มีแนวโน้มเป็นศูนย์กลางการผลิตสินค้าอุตสาหกรรมโลก การเป็นประชาคมอาเซียนในปี 2558 จะมีผลกระทบต่อพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ของไทย ส่งผลให้ประเทศไทยต้องกำหนดทิศทางในการพัฒนาประเทศที่มุ่งสร้างภูมิคุ้มกันในทุกมิติ เพื่อให้การพัฒนาประเทศสู่ความสมดุลและยั่งยืนโดย นำทุนของประเทศที่มีศักยภาพมาใช้ประโยชน์อย่างบูรณาการและเกื้อกูลกัน พร้อมทั้งเสริมสร้างให้แข็งแกร่งเพื่อเป็นรากฐานการพัฒนาประเทศที่สำคัญในด้านการเสริมสร้างทุนสังคม ด้านการพัฒนาคนและสังคมไทยสู่สังคมคุณภาพ สามารถจัดการความเสี่ยง และปรับตัวเข้ากับการเปลี่ยนแปลง มุ่งพัฒนาเศรษฐกิจภายในประเทศให้เข้มแข็ง โดยใช้ภูมิปัญญา วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี และ

ความคิดสร้างสรรค์ให้ความสำคัญกับการปรับโครงสร้างการค้า และการลงทุนให้สอดคล้องกับความต้องการของตลาดภายในประเทศและต่างประเทศ การผลิตที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม และมีการเชื่อมโยงกับประเทศในภูมิภาคต่างๆ เสริมสร้างทุนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมสร้างความมั่นคงด้านอาหาร การเตรียมความพร้อมรองรับการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศและภัยพิบัติทางธรรมชาติ รวมทั้งการสร้างภูมิคุ้มกันด้านการค้าจากเงื่อนไขด้านสิ่งแวดล้อม ควบคู่ไปกับการเพิ่มบทบาทไทยในเวทีประชาคมโลก (แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 11 (พ.ศ. 2555 - 2559). 2554 : 1 - 16)

การพัฒนาประเทศที่ผ่านมา ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 (พ.ศ. 2545 - 2549) ได้อัญเชิญ “ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง” ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ มาเป็นปรัชญานำทางในการพัฒนาและบริหารประเทศ ควบคู่ไปกับการขับเคลื่อนการพัฒนาแบบบูรณาการเป็นองค์รวมที่มี “คนเป็นศูนย์กลางการพัฒนา” โดยมุ่งวางรากฐานการพัฒนาาระบบเศรษฐกิจภายในประเทศให้เข้มแข็งมีภูมิคุ้มกันต่อกระแสการเปลี่ยนแปลงจากภายนอกและสามารถพึ่งตนเองได้มากขึ้น ขณะเดียวกันให้ความสำคัญกับการพัฒนาที่สมดุลทั้งตัวคน สังคม เศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อม เพื่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนและความอยู่ดีมีสุขของคนไทย (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2549 : ญ - ฎ) ดังนั้น ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง จึงเป็นปรัชญาการดำรงชีวิตและดำรงชาติที่ก้าวทันพหุแดนและทวินิยม แต่ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมีลักษณะเป็นพหุนิยมที่ยอมรับการดำรงอยู่ร่วมกันเป็นปรัชญาการดำรงชีวิตและดำรงชาติที่ก้าวทันพหุแดนความคิดแบบตะวันตกที่มีลักษณะเป็นเอกนิยมและทวินิยม แต่ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมีลักษณะเป็นพหุนิยมที่ยอมรับการดำรงอยู่ร่วมกันของสิ่งที่แตกต่างกัน โดยไม่จำเป็นต้องมีความขัดแย้งซึ่งมีพื้นฐานมาจากวิถีชีวิตดั้งเดิมของสังคมไทยที่เชื่อมโยงภูมิทัศน์ของวิถีชีวิตเข้าด้วยกัน จึงเป็นทฤษฎีแบบบูรณาการ เป็นองค์รวมทั้งเป็นปรัชญาที่มองสถานการณ์โลกเชิงระบบ ที่มีลักษณะพลวัตมีความเป็นสากลเข้าใจง่ายและสามารถนำมาปฏิบัติได้ผลจริง จึงมีพลังสูงในการกระตุ้นให้ผู้ปฏิบัติมีความสุขได้ตามอัตภาพที่เหมาะสมกับฐานะของตน โดยประยุกต์ใช้ได้กับการปฏิบัติตนของประชาชนทุกระดับตลอดเวลา ตั้งแต่ระดับครอบครัวชุมชน

จนถึงระดับรัฐ มีความเหมาะสมในการขึ้นนำสังคมให้สามารถรอดพ้นวิกฤตและใช้เป็นแนวทางในการวางแผนและการพัฒนาประเทศภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วได้เป็นอย่างดี ทั้งนี้ตามหลักการ ความพอเพียงหมายถึง ความพอประมาณ ความมีเหตุผล รวมถึงความจำเป็นที่จะต้อง มีระบบภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีพอสมควรต่อการมีผลกระทบใด ๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายนอกและภายใน (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2549 : 59 - 61)

หลักการปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ได้นำมาบูรณาการในแผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 10 (พ.ศ. 2550 - 2554) เพื่อให้เกิดความต่อเนื่องและยั่งยืนในการพัฒนาโดยปรากฏอยู่ในยุทธศาสตร์การปรับโครงสร้างเศรษฐกิจให้สมดุลและยั่งยืน ให้ความสำคัญกับการปรับโครงสร้างภาคการเกษตร ภาคอุตสาหกรรม และภาคบริการที่ใช้กระบวนการพัฒนาสู่ระดับสูงและห่วงโซ่อุปทาน รวมทั้งเครือข่ายชุมชนบนรากฐานของความรู้สมัยใหม่ ภูมิปัญญาท้องถิ่นและวัฒนธรรมไทยและความหลากหลายทางชีวภาพ เพื่อสร้างสินค้าที่มีคุณภาพและมูลค่าสูง มีตราสินค้าเป็นที่ยอมรับของตลาดรวมทั้งสร้างบรรยากาศการลงทุนที่ดีเพื่อดึงดูดการลงทุนจากต่างประเทศ สถานศึกษาและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องของไทย ต่างประเทศ และเสริมสร้างการลงทุนไทยในต่างประเทศ ตลอดจนการบริหารองค์ความรู้อย่างเป็นระบบ การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและระบบโลจิสติกส์ การปฏิรูปองค์กร การปรับปรุงกฎระเบียบ และพัฒนาระบบมาตรฐานในด้านต่าง ๆ รวมทั้งการดำเนินนโยบายการค้าระหว่างประเทศให้สนับสนุนการปรับโครงสร้างการผลิตและการเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันของประเทศ (แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 11 (2550 - 2554). 2549 : ส - ห)

เมื่อพิจารณาจากการพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติตั้งแต่ฉบับที่ 9 จนถึงฉบับที่ 11 ที่กำลังใช้อยู่ในปัจจุบัน พบว่า ภูมิปัญญา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ภูมิปัญญาพื้นบ้าน หรือภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้นเปรียบเสมือนทรัพย์สินที่มีค่ายากที่จะหาสิ่งใดมาเทียบได้ ทุกภาคส่วนต่างให้ความสำคัญและได้หยิบยกขึ้นมาดำเนินการผลักดันให้ได้รับการยอมรับและนำไปสู่การปฏิบัติเป็นที่ปรากฏชัดเจน ดังนั้นกระแสโลกาภิวัตน์ที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา จะต้องไม่ลืมคำว่า “ท้องถิ่น” หรือ “ท้องถิ่นนิยม” (Localism) ซึ่งเป็นกระแสของชุมชนท้องถิ่นที่มีรากฐานทางทรัพยากรภูมิปัญญาพัฒนาการและประวัติศาสตร์ การดำรงอยู่ของตนเอง ขณะเดียวกันก็เป็นท้องถิ่นที่ไม่หยุดนิ่งตายตัว เป็นท้องถิ่นที่เต็มไปด้วยความแตกต่างหลากหลายสลับซับซ้อน นอกจากนี้ ท้องถิ่นยังเชื่อมโยง

สัมพันธ์กันเองทั้งด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคมวัฒนธรรมและภูมิโนเวคม รวมทั้งเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับภูมิภาคชาติ นานาชาติ และโลกอย่างแยกกันไม่ออก เราจึงไม่อาจจะตัดขาดกระแสท้องถิ่นภิวัตน์ ออกจากกระแสโลกาภิวัตน์ได้เลย (ฐิติศักดิ์ เวชกามา. 2554 : 380) ซึ่งสังคมไทยไม่ว่าจะเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ใดตั้งแต่อดีตกาลเป็นสังคม จะให้ความสำคัญกับความเป็นชุมชนหมู่บ้าน ความเป็นญาติมิตรช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน มีน้ำใจทั้งตงามเปี่ยมด้วยความรักและไม่มีตรีให้กันและกัน วิถีแห่งชุมชนหมู่บ้านเช่นนี้ เกิดจากผู้คนในหมู่บ้านได้ร่วมกันบ่มเพาะจนหยั่งรากลึกเป็นเสาหลักของชุมชนมีความมั่นคง ไม่ว่างจะเป็นวิธีการผลิตที่เป็นไปเพื่อการพึ่งตนเองและเอื้อต่อธรรมชาติศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านทั้งตงาม แฝงไปด้วยภูมิปัญญาของคนท้องถิ่น ระแสบของชุมชนท้องถิ่นที่มีรากฐานทางภูมิปัญญาของคนท้องถิ่นและมีเอกลักษณ์เฉพาะตลอดจนความเชื่อ ที่เต็มไปด้วยอุบายให้ผู้คนมีความรักต่อกัน และเอื้อต่อธรรมชาติรอบ ๆ ตัว สิ่งเหล่านี้คือ “วัฒนธรรมชุมชน” ที่ผู้คนในท้องถิ่นร่วมกันสร้างด้วยความสมัครใจจนทำให้อยู่ดีมีสุขมาถึงคนรุ่นปัจจุบัน แต่การพัฒนาในระบบทุนนิยมระบบที่เน้นการเติบโตทางเศรษฐกิจซึ่งรัฐบาลนำมาเป็นนโยบายหลักในการพัฒนาประเทศ ได้ทำลายวัฒนธรรมชุมชนที่ตงามของชุมชนไทย สะท้อนให้เห็นถึงความตกต่ำและเสื่อมถอยของวัฒนธรรม ประเพณีไทยที่ติดโบราณ (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. 2548 : 13)

ชุมชนบ้านหนองโก ตำบลแพง อำเภอกอสุ่มพิสัย จังหวัดมหาสารคาม มีประชากรทั้งหมด 554 คน โดยมีจำนวนครัวเรือนที่ได้จากการสำรวจ จปฐ. ปี 2556 จำนวน 120 ครัวเรือน อยู่ในเขตพื้นที่องค์การบริหารส่วนตำบลแพง มีกำนันผู้ใหญ่บ้าน เป็นผู้นำทางการปกครอง ชุมชนบ้านหนองโก ดำเนินงานตามฐานการเรียนรู้ของหมู่บ้าน ซึ่งประกอบด้วยดำเนินงานตามโครงการชุมชนสำนึกรักถิ่นเกิด (CSL) ทำให้ราษฎรในหมู่บ้านมีความสุข มีความสงบเกิดขึ้นในชุมชน ทุกครัวเรือนมีส่วนร่วม ส่งผลให้สามารถยุติปัญหาที่ก่อให้เกิดความแตกแยก มีจิตสำนึกรักหมู่บ้าน ชุมชน ร่วมกันป้องกันและแก้ไขปัญหายาเสพติด อาชญากรรมและความยากจน และยังดำเนินการตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง การสร้างอาชีพ การอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมในชุมชน และพืชสมุนไพรภายใต้แนวคิด บ้าน วัด โรงเรียน และชุมชน ดังนั้นผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการสิ่งแวดล้อมในชุมชนบ้านหนองโก ตำบลแพง อำเภอกอสุ่มพิสัย จังหวัดมหาสารคาม เพื่อที่จะแนวทางในการจัดการสิ่งแวดล้อมในชุมชนให้ยั่งยืนต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการสิ่งแวดล้อมในชุมชนบ้านหนองโก ตำบลแพง อำเภอโกสุมพิสัย จังหวัดมหาสารคาม

ขอบเขตของการวิจัย

ระยะที่ 1 ศึกษาบริบทของชุมชนบ้านหนองโก

กลุ่มเป้าหมายที่ทำการศึกษาในระยะที่ 1 ได้แก่

1. นายไพฑิต แถมโฮง ผู้ใหญ่บ้านหนองโก หมู่ 6
2. นายวิรัตน์ ฤงอินลา ผู้ใหญ่บ้านหนองโก หมู่ 10
3. นายศุภชัย จุฬาคำ ผู้ใหญ่บ้านหนองโก หมู่ 16
4. พ่อสมชาย ฤงอินลา ผู้อาวุโสหรือผู้มีความรู้บ้านหนองโก
5. พ่อตัน ปาปะกี ผู้อาวุโสหรือผู้มีความรู้บ้านหนองโก
6. พ่อวิโรจน์ สิทธิคำ ผู้อาวุโสหรือผู้มีความรู้บ้านหนองโก
7. พ่อวรภพ ธาเกตุศรี ผู้อาวุโสหรือผู้มีความรู้บ้านหนองโก
8. พ่อคำ จุมพิลา ผู้อาวุโสหรือผู้มีความรู้บ้านหนองโก
9. พระครูพิทักษ์อัมพวัน เจ้าอาวาสวัดอัมพวนาราม (บ้านหนองโก) ผู้มีความรู้ด้านสมุนไพรและประวัติในชุมชนบ้านหนองโก

เนื้อหาที่ศึกษา ได้แก่ ประวัติบ้านหนองโก ลักษณะทางกายภาพของชุมชนบ้านหนองโก และสภาพทางสังคมและสภาพทางวัฒนธรรม

ระยะเวลาในการเก็บข้อมูล ตั้งแต่เดือนตุลาคม พ.ศ. 2558 ถึง มีนาคม พ.ศ. 2559

ระยะที่ 2 ศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการสิ่งแวดล้อมในชุมชนบ้านหนองโก

กลุ่มเป้าหมายที่ทำการศึกษาในระยะที่ 2 ได้แก่

1. นายไพฑิต แถมโฮง ผู้ใหญ่บ้านหนองโก หมู่ 6
2. นายวิรัตน์ ฤงอินลา ผู้ใหญ่บ้านหนองโก หมู่ 10
3. นายศุภชัย จุฬาคำ ผู้ใหญ่บ้านหนองโก หมู่ 16
4. พ่อสมชาย ฤงอินลา ผู้อาวุโสหรือผู้มีความรู้บ้านหนองโก
5. พ่อตัน ปาปะกี ผู้อาวุโสหรือผู้มีความรู้บ้านหนองโก
6. พ่อวิโรจน์ สิทธิคำ ผู้อาวุโสหรือผู้มีความรู้บ้านหนองโก

7. พระครูพิทักษ์อัมพวัน เจ้าอาวาสวัดอัมพวนาราม (บ้านหนองโก) ผู้มีความรู้ด้านสมุนไพรและประวัติในชุมชนบ้านหนองโก

เนื้อหาที่ศึกษา ได้แก่ ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการสิ่งแวดล้อมในชุมชน ประกอบด้วย ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการสิ่งแวดล้อมในชุมชน ประกอบด้วย ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการอนุรักษ์ดิน ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการอนุรักษ์แหล่งน้ำ ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการอนุรักษ์ป่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการเกษตร ภูมิปัญญาด้านหัตถกรรม และภูมิปัญญาด้านประเพณีท้องถิ่น

ระยะเวลาในการเก็บข้อมูล ตั้งแต่เดือนเมษายน พ.ศ. 2558 ถึง กันยายน พ.ศ. 2559

วิธีการดำเนินการวิจัย

ระยะที่ 1 ศึกษาบริบทของชุมชนบ้านหนองโก

1. กลุ่มเป้าหมาย

กลุ่มเป้าหมายที่ทำการศึกษา ผู้วิจัยตั้งใจศึกษาประวัติบ้านหนองโก ลักษณะทางกายภาพของชุมชนบ้านหนองโก และสภาพทางสังคมและสภาพทางวัฒนธรรม ซึ่งกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก ได้แก่

- 1.1 นายไพฑิต แถมโฮง ผู้ใหญ่บ้านหนองโก หมู่ 6
- 1.2 นายวิรัตน์ ฤงอินลา ผู้ใหญ่บ้านหนองโก หมู่ 10
- 1.3 นายศุภชัย จุฬาคำ ผู้ใหญ่บ้านหนองโก หมู่ 16
- 1.4 พ่อสมชาย ฤงอินลา ผู้อาวุโสหรือผู้มีความรู้บ้านหนองโก
- 1.5 พ่อตัน ปาปะกี ผู้อาวุโสหรือผู้มีความรู้บ้านหนองโก
- 1.6 พ่อวิโรจน์ สิทธิคำ ผู้อาวุโสหรือผู้มีความรู้บ้านหนองโก
- 1.7 พ่อวรภพ ธาเกตุศรี ผู้อาวุโสหรือผู้มีความรู้บ้านหนองโก
- 1.8 พ่อคำ จุมพิลา ผู้อาวุโสหรือผู้มีความรู้บ้านหนองโก
- 1.9 พระครูพิทักษ์อัมพวัน เจ้าอาวาสวัดอัมพวนาราม (บ้านหนองโก) ผู้มีความรู้ด้านสมุนไพรและประวัติในชุมชนบ้านหนองโก

2. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล

เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ได้แก่

- 2.1 แบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง

- 2.2 แบบสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง
- 2.3 แบบสังเกตแบบมีส่วนร่วม
- 2.4 แบบสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม
- 2.5 กล้องถ่ายรูป
- 2.6 เครื่องบันทึกเสียง

3. การสร้างเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

3.1 ศึกษาเอกสาร หนังสือ งานวิจัย และเอกสารที่เกี่ยวข้อง

3.2 สร้างแบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง และแบบสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง เพื่อใช้สัมภาษณ์กลุ่มเป้าหมายที่เกี่ยวข้องกับบริบททั่วไปของชุมชนบ้านหนองโก

3.3 ตรวจสอบความถูกต้อง ความชัดเจนของภาษา และความครอบคลุมของเนื้อหาในแบบสัมภาษณ์ โดยปรึกษาและขอคำแนะนำจากผู้เชี่ยวชาญประกอบด้วย จำนวน 3 ท่าน คือ

3.3.1 รศ.ธีรชัย บุญมาธรรม อาจารย์ประจำสาขาวิชาสังคมศึกษา คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม

3.3.2 อาจารย์นฤมล กางเกตุ อาจารย์ประจำสาขาวิชาการจัดการสิ่งแวดล้อมชุมชน คณะมนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม

3.3.3 อาจารย์นุจรีย์ ใจประนะ อาจารย์ประจำสาขาวิชาสังคมศาสตร์เพื่อการพัฒนา คณะมนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม

3.4 นำแบบสัมภาษณ์มาปรับปรุงแก้ไขตามความคิดเห็นของผู้เชี่ยวชาญอีกครั้ง เพื่อให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

3.5 จัดพิมพ์เป็นฉบับสมบูรณ์ เพื่อนำไปสัมภาษณ์กับกลุ่มเป้าหมาย

4. การเก็บรวบรวมข้อมูล

4.1 ข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Data) เป็นข้อมูลที่เก็บข้อมูลโดยตรงจากกลุ่มเป้าหมายและพื้นที่ในการศึกษา โดยวิธีการต่าง ๆ ดังนี้

4.1.1 การสำรวจพื้นที่การศึกษา เพื่อศึกษาสภาพทั่วไปเกี่ยวกับบ้านหนองโก

4.1.2 การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการกับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักทุกกลุ่มเป็นการศึกษาประวัติบ้านหนองโก ลักษณะทางกายภาพของชุมชนบ้านหนองโก และสภาพทางสังคมและสภาพทางวัฒนธรรม

4.1.3 การสัมภาษณ์แบบเจาะลึกเป็นการสัมภาษณ์เจาะลึกถึงข้อมูลที่ต้องการสำหรับตอบคำถามการศึกษาวิจัยในชุมชนพื้นที่ศึกษา

4.1.4 การสนทนากลุ่ม ดำเนินการ

สนทนากลุ่มนั้นเป็นการศึกษาและเก็บรวบรวมข้อมูลจากชาวบ้านกลุ่มต่าง ๆ ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้านหนองโก หมู่ 6 ผู้ใหญ่บ้านบ้านหนองโก หมู่ 10 ผู้ใหญ่บ้านบ้านหนองโก หมู่ 16 ผู้อาวุโสหรือผู้มีความรู้ และเจ้าอาวาสวัดอัมพวนาราม (บ้านหนองโก) โดยการสนทนากลุ่มต้องใช้อุปกรณ์ช่วยในการบันทึกข้อมูลนั่นก็คือ เทปบันทึกเสียง และสมุดบันทึกถ้อยคำประเด็นการสนทนาที่ต้องการ

4.1.5 การสังเกต ทั้งการสังเกตแบบมีส่วนร่วม และการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม ซึ่งได้เข้าร่วมทำกิจกรรม สังเกต ซักถามข้อมูลที่ยังสงสัย จัดบันทึก พร้อมกับเปิดเผยตัวเองว่าเป็นนักวิจัย โดยเข้าไปสังเกตการณ์กิจกรรมในชุมชน เพื่อศึกษาเหตุการณ์และพฤติกรรมที่เกิดขึ้นในช่วงจัดกิจกรรมเพื่อประเมินความสัมพันธ์ของการทำงานในกลุ่มต่าง ๆ ตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่างกิจกรรมและสภาพแวดล้อมทางสังคมของชุมชน

4.2 ข้อมูลทุติภูมิ โดยศึกษาจากเอกสารและรวบรวมจากแหล่งข้อมูลเกี่ยวกับบริบทของชุมชนบ้านเชียงเหียน ทั้งการเก็บรวบรวมเอกสาร และอินเทอร์เน็ต

5. การตรวจสอบข้อมูล

ข้อมูลที่ได้จากการเก็บรวบรวม จะนำมาตรวจสอบก่อนการนำไปวิเคราะห์ผล โดยข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก จะเน้นการสัมภาษณ์แบบตรวจสอบและเช็คข้อมูลส่วนข้อมูลในการเก็บรวบรวมระดับชุมชน จะนำมาตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า ตรวจสอบความถูกต้องโดยการเก็บข้อมูลซ้ำ ข้อมูลเดิมแต่ทำการเปลี่ยนจุดเก็บข้อมูลหรือเปลี่ยนแหล่งข้อมูล รวมทั้งการถามซ้ำจากผู้ให้ข้อมูลเดิมเพื่อให้ได้ข้อมูลที่สมบูรณ์ถูกต้อง และเที่ยงตรง

6. การวิเคราะห์ข้อมูล

ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาแยกเป็นหมวดหมู่ และจัดแฟ้มข้อมูลแล้วนำมาตีความเกี่ยวกับสภาพทั่วไปเกี่ยวกับบ้านหนองโก แล้วนำมาวิเคราะห์จากเนื้อหาที่ได้ และ การตีความจากมุมมองของกลุ่มที่ศึกษา และนำมาเขียนรายงานเชิงพรรณนา

ระยะที่ 2 ศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการสิ่งแวดล้อมในชุมชน

1. กลุ่มเป้าหมาย

กลุ่มเป้าหมายที่ทำการศึกษา ผู้วิจัยตั้งใจศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการสิ่งแวดล้อมในชุมชน ประกอบด้วย ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการสิ่งแวดล้อมในชุมชน ประกอบด้วย ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการอนุรักษ์ดิน ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการอนุรักษ์แหล่งน้ำ ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการอนุรักษ์ป่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการเกษตร ภูมิปัญญาด้าน

หัตถกรรม และภูมิปัญญาด้านประเพณีท้องถิ่น ซึ่งกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก ได้แก่

- 1.1 นายไพฑิต แถมโฮง ผู้ใหญ่บ้านหนองโก หมู่ 6
- 1.2 นายวิรัตน์ ฤงอินลา ผู้ใหญ่บ้านหนองโก หมู่ 10
- 1.3 นายศุภชัย จุฬาค่า ผู้ใหญ่บ้านหนองโก หมู่ 16
- 1.4 พ่อสมชาย ฤงอินลา ผู้อาวุโสหรือผู้มีความรู้บ้านหนองโก
- 1.5 พ่อตัน ปาปะกี ผู้อาวุโสหรือผู้มีความรู้บ้านหนองโก
- 1.6 พ่อวิโรจน์ สิทธิคำ ผู้อาวุโสหรือผู้มีความรู้บ้านหนองโก
- 1.7 พระครูพิทักษ์อัมพวัน เจ้าอาวาสวัดอัมพวันาราม (บ้านหนองโก) ผู้มีความรู้ด้านสมุนไพรในชุมชนบ้านหนองโก

2. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล

เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ได้แก่

- 2.1 แบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง
- 2.2 แบบสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง
- 2.3 แบบสังเกตแบบมีส่วนร่วม
- 2.4 แบบสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม
- 2.5 กล้องถ่ายรูป
- 2.6 เครื่องบันทึกเสียง

3. การสร้างเครื่องมือที่ใช้งานการวิจัย

- 3.1 ศึกษาเอกสาร หนังสือ งานวิจัย และเอกสารที่เกี่ยวข้อง
- 3.2 สร้างแบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง และแบบสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง เพื่อใช้สัมภาษณ์กลุ่มเป้าหมายที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการสิ่งแวดล้อมในชุมชน
- 3.3 ตรวจสอบความถูกต้อง ความชัดเจนของ ภาษา และความครอบคลุมของเนื้อหาในแบบสัมภาษณ์ โดยปรึกษาและขอคำแนะนำจากผู้เชี่ยวชาญประกอบด้วย จำนวน 3 ท่าน คือ

3.3.1 รศ.ธีรชัย บุญธรรม อาจารย์ประจำสาขาวิชาสังคมศึกษา คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม

3.3.2 อาจารย์ณมลล กางเคตุ อาจารย์ประจำสาขาวิชาการจัดการสิ่งแวดล้อมชุมชน คณะมนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม

3.3.3 อาจารย์นุจรี ใจประนบ อาจารย์ประจำสาขาวิชาสังคมศาสตร์เพื่อการพัฒนาคณะมนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม

3.4 นำแบบสัมภาษณ์มาปรับปรุงแก้ไขตามความคิดเห็นของผู้เชี่ยวชาญอีกครั้ง เพื่อให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

3.5 จัดพิมพ์เป็นฉบับสมบูรณ์ เพื่อนำไปสัมภาษณ์กับกลุ่มเป้าหมาย

4. การเก็บรวบรวมข้อมูล

4.1 ข้อมูลปฐมภูมิ เป็นข้อมูลที่เก็บข้อมูลโดยตรงจากกลุ่มเป้าหมายและพื้นที่ในการศึกษาโดยวิธีการต่าง ๆ ดังนี้

4.1.1 การสำรวจพื้นที่การศึกษา เพื่อศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการสิ่งแวดล้อมในชุมชน

4.1.2 การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการกับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักทุกกลุ่มเป็นการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการสิ่งแวดล้อมในชุมชน ประกอบด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการอนุรักษ์ดินภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการอนุรักษ์แหล่งน้ำ ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการอนุรักษ์ป่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการเกษตร ภูมิปัญญาด้านหัตถกรรม และภูมิปัญญาด้านประเพณีท้องถิ่น

4.1.3 การสัมภาษณ์แบบเจาะลึกเป็นการสัมภาษณ์เจาะลึกถึงข้อมูลที่ต้องการศึกษาเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการสิ่งแวดล้อมในชุมชน

4.1.4 การสนทนากลุ่ม ดำเนินการสนทนากลุ่มนั้นเป็นการศึกษาและเก็บรวบรวมกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้านหนองโก หมู่ 6 ผู้ใหญ่บ้านบ้านหนองโก หมู่ 10 ผู้ใหญ่บ้านบ้านหนองโก หมู่ 16 ผู้อาวุโสหรือผู้มีความรู้ และเจ้าอาวาสวัดอัมพวันาราม (บ้านหนองโก) ในการสนทนาจะต้องใช้อุปกรณ์ช่วยในการบันทึกข้อมูลนั่นก็คือ เทปบันทึกเสียง และสมุดบันทึกถ้อยคำประเด็นการสนทนาที่ต้องการ

4.1.5 การสังเกต ทั้งการสังเกตแบบมีส่วนร่วม และการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม เพื่อศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการสิ่งแวดล้อมในชุมชน ตลอดจนถึงสังเกตถึงอิทธิพลของปัจจัยทั้งภายในและภายนอกเพื่อจะได้ข้อมูลที่ลึกซึ้งถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการสิ่งแวดล้อมในชุมชน

4.2 ข้อมูลทุติยภูมิ โดยศึกษาจากเอกสารและรวบรวมจากแหล่งข้อมูลเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการสิ่งแวดล้อมในชุมชน ทั้งการเก็บรวบรวมเอกสาร และอินเทอร์เน็ต

5. การตรวจสอบข้อมูล

ข้อมูลที่ได้จากการเก็บรวบรวม จะนำมาตรวจ

สอบก่อนการนำไปประมวลและกราฟวิเคราะห์ผล โดยข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก จะเน้นการสัมภาษณ์แบบตรวจสอบและเช็คข้อมูล ส่วนข้อมูลในการเก็บรวบรวมระดับชุมชนจะนำมาตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า ตรวจสอบความถูกต้องโดยการเก็บข้อมูลซ้ำข้อมูลเดิมแต่ทำการเปลี่ยนจุดเก็บข้อมูลหรือเปลี่ยนแหล่งข้อมูล รวมทั้งการถามซ้ำจากผู้ให้ข้อมูลเดิมเพื่อให้ได้ข้อมูลที่สมบูรณ์ ถูกต้อง และเที่ยงตรง

6. การวิเคราะห์ข้อมูล

ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาแยกเป็นหมวดหมู่และจัดแฟ้มข้อมูลแล้วนำมาตีความเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการสิ่งแวดล้อมในชุมชน แล้วนำมาวิเคราะห์จากเนื้อหาที่ได้ และการตีความจากมุมมองของกลุ่มที่ศึกษา และนำมาเขียนรายงานเชิงพรรณนา

ผลการวิจัย

ผู้วิจัยผลการวิจัยดังนี้

1. บริษัทของชุมชนบ้านหนองโก ชุมชนบ้านหนองโก ตำบลแพง อำเภอโกสุมพิสัย จังหวัดมหาสารคาม เริ่มจัดตั้งหมู่บ้านประมาณปี พ.ศ. 2369 ในปัจจุบันแบ่งการปกครองออกเป็น 3 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านหนองโก หมู่ที่ 6, บ้านหนองโก หมู่ที่ 10 และบ้านหนองโก หมู่ที่ 16 ซึ่งลักษณะทางกายภาพของชุมชนบ้านหนองโกเป็นที่ราบสูง พื้นที่มีลักษณะดินปนทราย มีป่าไม้โดยทั่วไปเป็นป่าโปร่ง ลักษณะภูมิอากาศ เป็นแบบมรสุม มี 3 ฤดู ฤดูร้อนอากาศร้อนจัดมาก (เดือนมีนาคม - พฤษภาคม) ฤดูฝนจะมีฝนตกชุกเป็นบางช่วงและไม่ตกตามฤดูกาล เกษตรมักไม่ได้ทำการเกษตรตรงตามฤดูกาล ฤดูหนาวอากาศค่อนข้างหนาวมากและแห้งแล้ง นานการใช้ปุ๋ยเพื่อรดพืชผักสวนครัว และจากการประเมินชุมชนอย่างมีส่วนร่วมของชุมชน

2. จากการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการสิ่งแวดล้อมในชุมชน มีรายละเอียดดังนี้

2.1 ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ดิน พบว่า ชุมชนบ้านหนองโกได้ดัดแปลงภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อให้สอดคล้องตามลักษณะพื้นที่ของหมู่บ้าน โดยแหล่งที่มาของภูมิปัญญามี 3 แหล่งด้วยกัน คือ การถ่ายทอดจากบรรพบุรุษ ประสบการณ์ของตนเองและการส่งเสริมและฝึกอบรมจากเจ้าหน้าที่ของรัฐ

2.2 ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์น้ำ พบว่า ชุมชนบ้านหนองโกได้นำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการอนุรักษ์น้ำ ยังมีอยู่ซึ่งเป็นการผสมผสานกับเทคโนโลยีท้องถิ่น เทคโนโลยีสมัยใหม่ เพื่อการอนุรักษ์และการจัดการน้ำจากแหล่งน้ำและน้ำฝนมาใช้บริโภคอุปโภคและการประกอบอาชีพภาคเกษตรกรรม อุตสาหกรรม ธุรกิจครัวเรือน

2.3 ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ป่า พบว่า ชุมชนบ้านหนองโกทั้ง 3 ชุมชนได้ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ป่าชุมชนใน 2 กรณี คือ การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นผ่านพิธีกรรมและการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในชีวิตประจำวัน

2.4 ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการเกษตร พบว่า ชุมชนบ้านหนองโกยึดอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก และไม่มีความคิดที่จะเลิกและละทิ้งงานอาชีพเกษตรกรรม เพราะเป็นอาชีพที่ชาวบ้านคุ้นเคยมาตั้งแต่เล็ก ทำให้ชาวบ้านเกิดความผูกพันกับอาชีพเกษตรกรรมต่าง ๆ ซึ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการเกษตรของชุมชนบ้านหนองโกที่สำคัญ คือ การทำนาข้าว การทำสวน การปลูกพืชผักสวนครัวปลอดสารพิษ การเลี้ยงสัตว์ และการแปรรูปผลิตภัณฑ์ทางการเกษตร

2.5 ภูมิปัญญาด้านหัตถกรรม พบว่า ชุมชนบ้านหนองโก มีความรู้ความชำนาญในการจักสาน สามารถจักสานเครื่องมือเครื่องใช้ โดยเลือกใช้พืชที่มีอยู่ตามธรรมชาติในหมู่บ้าน เพื่อให้มีคุณภาพ และสามารถใช้งานได้ยาวนาน ได้แก่ หัตถกรรมเครื่องจักสานที่ใช้เป็นภาชนะใช้สอยต่าง ๆ หัตถกรรมเครื่องจักสานที่ใช้เพื่อการใช้งานอื่น ๆ

การชั่ง ตวง วัด หัตถกรรมเครื่องจักสานที่ใช้สำหรับบรรจุสิ่งของ หัตถกรรมเครื่องจักสานที่ใช้สำหรับดักจับสัตว์น้ำ หัตถกรรมเครื่องจักสานสำหรับการใช้สอยทั่วไปในครัวเรือน หัตถกรรมเครื่องจักสานสำหรับใช้ประกอบเป็นเครื่องเรือน หัตถกรรมเครื่องจักสานที่ทำเป็นชิ้นงานสำหรับการใช้เฉพาะอย่าง (ไม่ได้ทำจากไม้ไผ่หรือไม้ไผ่เป็นเพียงวัสดุประกอบ) และหัตถกรรมเครื่องจักสานในลักษณะการใช้งานอื่น ๆ

2.6 ภูมิปัญญาด้านประเพณีท้องถิ่น พบว่า ชุมชนบ้านหนองโก มีประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ ที่เชื่อมโยงระหว่างความคิดกับพฤติกรรม นามธรรมสู่รูปธรรมกับโลกและชีวิตบนพื้นฐานความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติ และมนุษย์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งพิธีกรรมที่เกี่ยวกับการผลิต ความเชื่อเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์และการพึ่งพาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรของชาวบ้าน ยังมีความเชื่อเรื่องผี ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะว่าความเชื่อเกี่ยวกับผีสางสามารถตอบสนองความต้องการของคนได้รวดเร็วกว่าคำสอนในทางพุทธศาสนา แต่ไม่ได้หมายความว่าพุทธศาสนาตอบสนองความต้องการของชุมชนไม่ได้

สรุปผลการวิจัยและอภิปรายผล

ผู้วิจัยได้สรุปผลการวิจัยและอภิปรายผลดังนี้

1. ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ดิน พบว่า ชุมชน

บ้านหนองโกได้ตัดแปลงภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อให้สอดคล้องตามลักษณะพื้นที่ของหมู่บ้าน โดยแหล่งที่มาของภูมิปัญญามี 3 แหล่งด้วยกัน คือ การถ่ายทอดจากบรรพบุรุษ ประสบการณ์ของตนเองและการส่งเสริมและฝึกอบรมจากเจ้าหน้าที่ของรัฐ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของสุภาพ บางใบ (2552 : 24 - 25) ได้ศึกษาการอนุรักษ์ดินกับการทำเกษตรธรรมชาติของเกษตรกรบ้านป่าบง ตำบลตะแบะ อำเภอมือง จังหวัดเพชรบูรณ์ พบว่าในการอนุรักษ์ดินของเกษตรกรมีวิธีการปรับปรุงดินโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ มีการใช้ปุ๋ยคอกจากสัตว์มาปรับปรุงดิน ใช้เศษฟางข้าวทำปุ๋ยหมักเพื่อบำรุงดินในนา และใช้ของเสียที่ขนา และใช้ของเสียที่ขับถ่ายจากสมาชิกในครัวเรือนแทนการใช้ปุ๋ยเพื่อลดพิษผักสวนครัว ซึ่งวิธีการนี้ได้จากการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษและประสบการณ์ของตนเอง

2. ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์น้ำ พบว่า ชุมชนบ้านหนองโกได้นำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการอนุรักษ์น้ำยังมีอยู่ซึ่งเป็นการผสมผสานกับเทคโนโลยีท้องถิ่น เทคโนโลยีสมัยใหม่ เพื่อการอนุรักษ์และการจัดการน้ำจากแหล่งน้ำและน้ำฝนมาใช้บริโภคอุปโภคและการประกอบอาชีพภาคเกษตรกรรมอุตสาหกรรม ธุรกิจครัวเรือน ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของอิศ ศแสงอาทิตย์ (2554 : 36 - 41) ได้ศึกษาการจัดการน้ำของชุมชนแบบมีส่วนร่วม กรณีศึกษาบ้านสวนกล้วย ตำบลกกทอง อำเภอมือง จังหวัดเลย พบว่า ชุมชนบ้านสวนกล้วยได้มีการใช้หรือประยุกต์ภูมิปัญญาชาวบ้านในการสร้างเหมืองฝายในชุมชน โดยผสมผสานเทคโนโลยีท้องถิ่นและเทคโนโลยีสมัยใหม่ เพื่อชะลอน้ำในบริเวณที่ทำการปลูกพืชไร่ หรือบริเวณต้นน้ำ

3. ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ป่า พบว่า ชุมชนบ้านหนองโกทั้ง 3 ชุมชนได้ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ป่าชุมชนใน 2 กรณี คือ การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นผ่านพิธีกรรมและการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในชีวิตประจำวัน ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ อิสรภาพ มาเรือน (2551 : 69) ได้ศึกษาภูมิปัญญาในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าและน้ำตำบลไหล่นาน อำเภอเวียงสา จังหวัดน่าน พบว่า การบริหารจัดการการอนุรักษ์ป่าชุมชนตำบลไหล่นาน เป็นการบริหารในรูปแบบของคณะกรรมการและประยุกต์ใช้พิธีกรรม ความเชื่อและศาสนาเพื่อให้คนในชุมชนช่วยการดูแลรักษาป่า รวมทั้งเป็นการบอกกล่าวแก่สังคมให้เกิดการยอมรับและให้ความร่วมมือในการดำเนินงาน

4. ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการเกษตร พบว่า ชุมชนบ้านหนองโกยึดอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก และไม่มีความคิดที่จะเลิกและละทิ้งงานอาชีพเกษตรกรรม เพราะเป็นอาชีพที่ชาวบ้านคุ้นเคยมาตั้งแต่เล็ก ทำให้ชาวบ้านเกิดความผูกพันกับอาชีพเกษตรกรรมต่าง ๆ ซึ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการเกษตรของชุมชนบ้านหนองโกที่สำคัญ คือ การทำนาข้าว การทำสวน การ

ปลูกพืชผักสวนครัวปลอดสารพิษ การเลี้ยงสัตว์ และการแปรรูปผลิตทางการเกษตร ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ ชนิษฐา ศรีคำมี (2551 : 118) ได้ศึกษาวิสาหกิจชุมชนชนนาอ้อ อำเภอมือง จังหวัดเลย พบว่า ชุมชนนาอ้อภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ทั้งด้านเกษตร ด้านสิ่งแวดล้อม ด้านการจัดการเศรษฐกิจชุมชน ด้านการผลิตการบริโภค การใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านในวิถีที่เป็นเกษตรกรรมแบบผสมผสานของภูมิปัญญาดั้งเดิมและภูมิปัญญาใหม่อย่างมีสัมพันธ์ภาพกับสิ่งแวดล้อมอย่างมีพลวัต พร้อมทั้งมีการจัดการสร้างความเข้มแข็งของเศรษฐกิจชุมชนสอดคล้องกับทฤษฎีเศรษฐกิจพอเพียง ที่เน้นให้พออยู่ พอกิน พอดีทางทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และเทคโนโลยี

5. ภูมิปัญญาด้านหัตถกรรม พบว่า ชุมชนบ้านหนองโก มีความรู้ความชำนาญในการจักสาน สามารถจักสานเครื่องมือเครื่องใช้ โดยเลือกใช้พืชที่มีอยู่ตามธรรมชาติในหมู่บ้าน เพื่อให้มีคุณภาพ และสามารถใช้งานได้นาน ได้แก่ หัตถกรรมเครื่องจักสานที่ใช้เป็นภาชนะใส่ของต่าง ๆ หัตถกรรมเครื่องจักสานที่ใช้เพื่อการชั่ง ตวง วัด หัตถกรรมเครื่องจักสานที่ใช้สำหรับบรรจุสิ่งของ หัตถกรรมเครื่องจักสานที่ใช้สำหรับดักจับสัตว์น้ำ หัตถกรรมเครื่องจักสานสำหรับการใช้สอยทั่วไปในครัวเรือน หัตถกรรมเครื่องจักสานสำหรับใช้ประกอบเป็นเครื่องเรือน หัตถกรรมเครื่องจักสานที่ทำเป็นชิ้นงานสำหรับการใช้เฉพาะอย่าง (ไม่ได้ทำจากไม้ไผ่หรือไม่ใช่ไม้เป็นเพียงวัสดุประกอบ) และหัตถกรรมเครื่องจักสานในลักษณะการใช้งานอื่น ๆ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ สุภาพ ขาววัง (2552 : 256 - 260) ได้ศึกษาการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาพื้นบ้านในการพัฒนาเครื่องจักสานเชิงพาณิชย์ จังหวัดนครราชสีมา พบว่า ภูมิปัญญาพื้นบ้านในการพัฒนาผลิตภัณฑ์เครื่องจักสานที่ดำเนินมาแต่บรรพบุรุษ ถ่ายทอดวัฒนธรรมการจักสานเป็นอาชีพดั้งเดิมของชาวบ้าน เช่น การผลิตเครื่องจักสานของกลุ่มชาวบ้านผู้ประกอบการผลิตเครื่องจักสาน ผักตบชวา หวาย เป็นต้น

6. ภูมิปัญญาด้านประเพณีท้องถิ่น พบว่า ชุมชนบ้านหนองโก มีประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ ที่เชื่อมโยงระหว่างความคิดกับพฤติกรรม นามธรรมสู่รูปธรรมกับโลกและชีวิต บนพื้นฐานความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติ และมนุษย์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งพิธีกรรมที่เกี่ยวกับการผลิต ความเชื่อเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์และการพึ่งพาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรของชาวบ้าน ยังมีความเชื่อเรื่องผี ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่าความเชื่อเกี่ยวกับผีนั้นสามารถตอบสนองความต้องการของคนได้รวดเร็วกว่าคำสอนในทางพุทธศาสนา แต่มีได้หมายความว่าพุทธศาสนาตอบสนองความต้องการของชุมชนไม่ได้ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ ชนกพร ไผ่ลิตธิกุล (2552 : 87 - 88) ได้ศึกษาการอนุรักษ์ชุมชนและสภาพแวดล้อมทาง

วัฒนธรรม ริมแม่น้ำกก จังหวัดเชียงราย พบว่า ชุมชนบ้านรวมมิตร ชุมชนบ้านจะคือ และชุมชนแม่สลัก มีความสัมพันธ์กับแม่น้ำ ทั้งวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ตลอดจนการดำรงชีพ เนื่องจากชุมชนส่วนใหญ่ดำรงชีพด้วยการเกษตรกรรมและกิจการม ตลอดจนมีประเพณี พิธีกรรมทางด้านความเชื่อต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกันแม่น้ำด้วย

ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้

1. หน่วยงานของรัฐควรให้การสนับสนุนการวิจัยสิ่งแวดล้อมชุมชนในพื้นที่ใกล้เคียง เพื่อส่งผลในการจัดการสิ่งแวดล้อมชุมชนได้เป็นอย่างดี เช่น ที่พบในบ้านหนองโก หมู่ 6 หมู่ 10 และหมู่ 16
2. หน่วยงานของรัฐควรส่งเสริมให้ผู้นำชุมชนบ้านหนองโก หมู่ 6 หมู่ 10 และหมู่ 16 เป็นวิทยากรอบรมให้ความรู้แก่ชุมชนอื่น ๆ หรือใกล้เคียงเกี่ยวกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม
3. ควรส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนด้านการปฏิบัติงานให้มากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการมีส่วนร่วมในการประชาสัมพันธ์หรือเผยแพร่ข้อมูลเกี่ยวกับการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชน
4. ควรเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทำแผนพัฒนาหมู่บ้านและตำบลด้านการจัดการสิ่งแวดล้อม

เอกสารอ้างอิง

- ชนิษฐา ศรีคำมี. (2551). วิถีเกษตรกรรมชุมชนนาอ้อ อำเภอเมือง จังหวัดเลย. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. เลย : มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย.
- จิตรา ชนะกุล และคณะ. (2550). การปลูกฝังพฤติกรรม การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในท้องถิ่นของเด็กปฐมวัยด้วยการใช้ชุดการสอนแบบโครงงาน. วิทยานิพนธ์ ศษ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยราชภัฏราชชนครินทร์.
- ชนกพร ไผ่สิทธิกุล. (2552). การอนุรักษ์ชุมชนและสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรม ริมแม่น้ำกก จังหวัดเชียงราย. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีปทุม.
- เบญจวรรณ สุภาร์ตน์. (2553). การศึกษาและการพัฒนาความรู้เจตคติและการปฏิบัติในการอนุรักษ์ฟื้นฟู ป่าไม้ของเยาวชนในชุมชนบ้านเขาพระ จังหวัดนครนายก. วิทยานิพนธ์ปริญญา ปร.ด. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- สุภาพร ชาววัง. (2552). การประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาพื้นบ้านในการพัฒนาเครื่องจักสานเชิงพานิชย์ จังหวัดนครราชสีมา. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. มหาสารคาม :

มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

- สุภาพร บางใบ. (2552). การอนุรักษ์ดินกับการทำเกษตรธรรมชาติของเกษตรกร บ้านป่าบาง ตำบลตะเภา อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบูรณ์. เพชรบูรณ์ : มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2549). แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 11 (พ.ศ. 2555 - 2559). (2554). กรุงเทพฯ : สำนักนายกรัฐมนตรี.
- อติศ แสงอาทิตย์. (2554). การจัดการน้ำของชุมชนแบบมีส่วนร่วม กรณีศึกษาบ้านสวนกล้วย ตำบลกกทอง อำเภอเมือง จังหวัดเลย. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. เลย : มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย.
- อิสรภาพ มาเรือน. (2551). ภูมิปัญญาในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าและน้ำตำบลไหล่นาน อำเภอเวียงสา จังหวัดน่าน. วิทยานิพนธ์ ร.ป.ม. อุตรดิตถ์ : มหาวิทยาลัยราชภัฏอุตรดิตถ์.